

AR SKAITYSIME TARULĮ?

Zalatoriaus klausimas – ar skaitysime Tarulį? – retorinis ir nukreiptas ne tik į vieno autoriaus perskaitymo problemą. Jame glūdi kitas, skaudesnis: ar mums dar rūpi mūsų pačių literatūra? Faktas, kad Savickio *Raštai* išleisti daugiau artimųjų nei literatūros tyrinėtojų pastangomis ir rūpesčiu, nuteikia pesimistiškai¹. Apskritai tarpukario literatūra skaitoma ir reflektuojama vangiai, atrodo, vien iš inercijos. Praėjo daugiau nei dešimtmetis po specfondų išviešinimo, bet į platesnę literatūrinę apyvertą įvestas tik A. Vaičiulaitis, nors verti dėmesio ir analitinės minties, o ir *sex-appeal'ui* įsidrąsinęs Stasio Leskaičio romanas *Spūdai*, nuotykinę fabulą ir istorinį koloritą sėkmingai suderinusios Fabijono Neveravičiaus *Blaškomos liepsnos*². Šeinius kol kas vertinamas vienašališkai – kaip ankstyvųjų apysakų ir „Kuprelio“ autorius, o Petras Tarulis net neįtrauktas į mokyklos programą.

Tarulis (Juozas Petrėnas) literatūros istorijoje turėtų užimti ne menkesnės reikšmės vietą kaip Kazys Binkis – artimiausias jo draugas ir bendražygis. Binkis ieškojo naujų formų poezijoje, Tarulis – prozoje. Binkio *100 pavasarių*, Juozo Girdzijausko teigimu, buvo tokių poetikos ir eilėdaros užuomazgų, kurios vėliau kone du dešimtmečius plėtėsi, šakojosi, ryškėjo, pamažu keitėsi, kol virto savarankiškomis, originaliomis meninėmis formomis³. Tarulis yra gabia ranka pažėręs daug modernių formų prozai, – tvirtina Dalia Striogaitė. „Jo tekstai išbarstyti periodikoje: manifestas „Žengte marš!“, daugiausia jo rašytas (*Keturi vėjai*, 1924. nr. 1), – atakuojančios stilistikos pavyzdys; „Alkanoji vilkė“ (*Sekmoji diena*, 1921, rūgs. 18) – animalistinė novelė; „Gėdos kvartalas“ (*Mūsų frontas*, 1925, nr. 1) – nusikaltėlių pasaulio rodymas iš kelių požiūrio taškų; „Trejos devynerios“ (*Keturi vėjai*, 1926–28. nr. 2. 3. 4) – lietuvių istorinės prozos parodija ir kt. Tai naujovės, jau nekalbant apie jo novelių rinkinį *Mėlynos kelnės* (1927). Iš Tarulio daug ką perėmė vėlesni prozininkai, ir tai iš tikrųjų buvo *gatavų formų* paskleidimas, lietuvių literatūros šiuolaikiniamas“⁴. Šia „gatavų formų“ paskleidimo prasme Tarulį galime vadinti lietuvišku Joyce'u⁵ (Džoisu), – jo kūryboje nėra dviejų panašių novelių; keturių apsakymų rinkinys *Žirgeliai padebesiais* (1948) ir romanas *Vilniaus rūbas* (1965) iki šiol deramai neperskaityti ir neįvertinti.

Akademinėje *Lietuvių literatūros istorijoje* Taruliui prikišama formalizmas: „Tarulio proza yra formalistinių ieškojimų pavyzdys. [...] Jo kūrybos turinį nustelbia formos puošnumas, įmantrios meninės priemonės, netarnaujantis svaresnei minčiai išreikšti vaizdingumas“⁶. (Net ir atlaidusis

¹ Jausmas nekoks – tarsi per plauką išvengus nelaimės. Baugu net pagalvoti, korespondencija – tas nuostabus vidinis Savickio pasaulis! – būtų *terra incognita*. o „Truputis Afrikos“, „Kelionės“, karo metų dienoraštis „Žemė dega“, romanas „Šventoji Lietuva“ ir kiti šedevrai – tik bibliotekų fonduose ir pavienių bibliofilų asmeninėse kolekcijose.

² *Sauka D.* Jurgis Savickis – XX amžiaus literatūros šifras – V. 1994 – P. 114.

³ *Girdzijauskas J.* Lietuvių eilėdara: XX amžius. – V. 1979. – P. 82.

⁴ *Striogaitė D.* Avangardizmo sūkuryje. – LLTI, 1998. – P. 63.

⁵ Andrejus Belyj (anot kai kurių kritikų, rusų Joyce'as) trečiojo dešimtmečio pradžioje Kaune skaitė keletą paskaitų apie literatūrą. Neaišku, ar Tarulis buvo susipažinęs su jo kūryba (veikiausiai – taip), tačiau „Nuovakarių skiauterys“ parašytos neabejotinai veikiant Andrejaus Belyj literatūrinei estetikai. (Ji juntama ir kai kuriuose kituose Tarulio apsakymuose.) Raimundas Samulevičius viename laiške Taruliui mini skaitęs Andrejaus Belyj apysaką „Котик Летаев“ ir galvojęs apie jį (Tarulį): „Jums, tur būt. A. Bielyj kūryba buvo pažįstama? Aš esu nedaug skaitęs, tačiau žavi jo didžios erudicijos ir intuicijos kupinos knygos. Kalbos vaizdingumas, sugebėjimas lakoniška fraze nupiešti ryškų paveikslą, didžiulis pastabumas, atmintis, sugebanti grįžti į tolimiausius vaikystės užkampius. Ir prisiminė man Jūsų Vilniaus rūbai, jų spalvos, vaizdai, nuotaikos. Baisiai man įdomu, kaip jums A. Bielyj yra patikęs“ (LLTI. BR. F1–5940).

⁶ Lietuvių literatūros istorija. – T. III-1. – P. 434.

Tumas-Vaižgantas pavadino Tarulio vaizdelius „vienais absurdais, pamišėlių kliedėjimais“¹.) Rinkinio *Mėlynos kelnės* autorius sąmoningai siekė vaizdingumo, vartojo įmantrius pasakymus, gausybę poetinių priemonių, kūrė iki kraštutinumo išdailintą stilių. Tačiau Taruliui, išskyrus neapibrėžtos žanrinės formos kūrinį „Nuovakarių skiauterys“, negalima prikišti dirbtinės, su prasme susikertančios vaizdingumo konstrukcijos, – tvirtina Žėkaitė. Pasak jos, nors rašytojas išoriškai ir įmantrauja, tačiau kiekvienu atveju išlieka konkretus, sukuria nuotaiką, kurios reikalauja siužetas, pasirinkta interpretuoti medžiaga. Stiliaus peraugimas į nuotaiką ir atvirkščiai nėra formalizmo požymis, – teigia tyrinėtoja. Tarulis, mėgaudamasis žodžio metaforizacijos galimybėmis lyginti tai, kas įprasta, su tuo, kas neįprasta, išsaugojo liaudiškai mąstysenai būdingą kiek suprimityvintą paprastumą². „Atsiminimuose apie Binkį“ Tarulis rašė: „Mes turime lietuviškas dainas, turime pasakas ir tuos nuostabius, dar gerai neištyrinėtus žodinės kūrybos faktus – mūsų mįsles, kur keliuose žodžiuose sukaupta, galim pasakyti, atominės jėgos vaizdai. Ir jie turi jau daugiau kaip tuos tris įprastus matavimus“³. Kitame atsiminimų fragmente: „Pasakose mums rūpėjo ir siužeto natūralė raida ir literatūrinės vaizdų puošmenos ir savotiškas žodžio panaudojimas. Mes ypatingą dėmesį atkreipėm į pasakas, galima sakyti be siužeto, arba tas pasakas, kur ne siužetas, bet žodžio žaismas ar satyra vyrauja“⁴.

Mėlynų kelnų rinkinio apsakymai labai įvairūs, todėl Žėkaitės (ir kitų) tvirtinimas, esą „Gyvas stebuklas“ yra bene geriausias apsakymas rinkinyje, atrodo pagrįstas vien asmeniniu tyrinėtojos (–ų) skoniu (jis mažiausiai nutolęs nuo realistinės vaizdavimo tradicijos). Jonui Marcinkevičiui formos požiūriu įdomiausia (jis nesakė – geriausia) buvo „Marytė jaunamartė“. Apysaka, pasak jo, senesnės kartos rašytojui būtų pareikalavusi tonų popieriaus, tuo tarpu Taruliui „užteko to popierio mažai, o jis davė daug“⁵. Apsakymo siužetas artimas Žemaitės, Lazdynu Pelėdos ar kurio kito realisto kūrybai: graži neturtingų ūkininkų duktė išskaičiavimo sumetimais ištekinama už „merikonto“. mat jis turi „dėžę“ – „aukso skrynią“. Žėkaitės manymu, netikėta šiame apsakyme yra tai, jog Marytė galop susitaiko su savo, nuolankios vergės ir tarnaitės, likimu. Vis dėlto tai nėra taip jau nelaukta netikėta, nes tokį ir tik tokį meninį sprendimą diktavo ironiškas apsakymo stilius ir visa jo simbolių sistema nuo pat pasakojimo pradžios. Žėkaitė, taip tiksliai apibūdinusi stilistinį Tarulio braižą („lyginti tai, kas įprasta, su tuo, kas neįprasta“), regis, nesuvokė pačios šio autoriaus esmės. Nors Tarulis vaizdavo labai konkrečią realybę, tačiau jis nebuvo rašytojas realistas. Realybė jam buvo transcendentali, daiktai paslaptingi – kaip akmeistams⁶.

Buvęs toks kūrybingas trečiajame dešimtmety, vėliau Tarulis gan ilgam nutilo. Kodėl? Priežastis labai paprasta ir pakankamai paradoksali. Tarulis su Baliu Sruoga buvo geri bičiuliai, todėl Vanda Sruogienė, rinkdama atsiminimus apie vyrą, kreipėsi ir į Tarulį. Šis pirmu laišku (1967.IX.6) jai atsakė:

Aš asmeniškai visad jaučiau Baliui dėkingumą, nes dažnai patirdavau, kad jis mano literatūrinį darbą labai nuoširdžiai vertindavo, mane dirbti paskatindavo ir net kitiems, kaip, sakysim. Putinui įkalbinėjo, kad Jis mane irgi vertintų. Net žinau, kad univerkoje jis apie tai daugeliu progų kalbėjo. Girdėjau iš studentų.

¹ Cit. iš: Jonynas V. A. Kiti nepriklausomybės amžininkai beletristai // Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990. – Čikaga, 1992. – P. 297.

² Žėkaitė J. Impresionizmas Ir ekspresionizmas lietuvių prozoje // Literatūra ir kalba. – T. 14. – P. 92.

³ LLTI, BR, F1-5972.

⁴ LLTI, BR, F1-5970.

⁵ Marcinkevičius J. Būkime reikalingi // Lapas – 1933. – Spalio 1.

⁶ Osipas Mandelštamas „Asketizmo ryte“ rašė: „Mylėkite daikto būtį daugiau nei patį daiktą ir savąją būtį labiau nei pačius save“; „A=A: kokia puiki poetinė tema. Simbolizmas kamavosi, nuobodžiavo tapatumo dėsniu, akmeizmas daro jį savo lozungu ir siūlo jį vietoj abejotino *a realibus ad realiora*“. Tokį pat šūkį (tapatumo) keturvėjininkai išskėlė savo manifeste „Žengte marš!“

Bet, ot, žinai, juokinga, kad aš turiu Balį keikti. Ne tik nesu jam dėkingas, bet kaltinu, kad jis buvo mano gyvenime tokia piktoji dvasia, kuri nelemtai įsiterpė į visą mano gyvenimą. Mano nuotaikos buvo pakrypusios meno ir literatūrinio darbo kryptimi. Čia Keturi vėjai, čia mano futuristiniai grafiniai darbai. O štai gi, viena tikrai nedėkinga diena, atbėga Balys pas Konradą, suranda mane, nusitempia į kampą ir sako: – Aš pažadėjau broliukui Adolfui tave pas jį atvesti. Einam. Yra svarbus reikalas. Pasakysiu pakeliui. Ir aš jo, savo nelaimei, paklausiau. Eidamas pasakoja – Broliukas (juk atsimeni, jie vienas kitą visada taip vadindavo) turi bėdą su Paleckiu. Anasai su Naujojo Žodžio klišėmis jam išskolino net dešimt tūkstančių litų. Daugiau atsisako duoti kreditą, bet nusiminęs, kad tie pinigai žus. Aš Jam pasakiau. – Jeigu kas gali čia padėti, tai Petrėnas... Nu, žodžiu, nuejau, gelbėjau, pats iki ausų įklimpau ir savo gyvenimo gražųjį dešimtmetį šuniui ant uodegos užkoriau... Juk galėjo pasirodyti trejetas mano knygų, juk šiandien jausčiaus didesnę džiaugsmą, kad gyvenau ir prasmingai dirbau. O šiandien atsigrižęs spjaudaus ir piktžodžiauju. Ot, kad nori ir Balys su savo nelemta sugestija¹.

Kūrybinis Tarulio palikimas ne toks jau mažas ir be šitų trejeto knygų daug liūdniau dėl to, kad jis, išskyrus *Mėlynas kelnes*, nebuvo tinkamai įvertintas. Rimvydas Šilbajoris, mėgėjas pasišaipyti iš romantiškų, poetinių ir kitokių klišių, kalbėjimą apie Tarulio apsakymų rinkinį *Žirgeliai padebesiais* pradeda taip: „Lietuva, kaip mes visi gal ir per daug gerai žinome – yra žemdirbių kraštas. Užtat ir tremties novelėje žydi žvangučiai, purienos po visus puslapius; kur pasisuksi, žingsniuoją piemenukai ir ūsočiai gaspadoriai, kvepėdami senove ir žeme, užguitos motinėls verpia ir verpia tamsių gryčių kampuose, mariomis pilasi alus, prakaitas, trankosi po vakaruškas augaloti bernai – visa mūsų vargo žemė, o gal ir niekad kaip reikiant nepažinta skverbiasi atgal į kraują. Tos žemės su kaupu pilnas ir Petro Tarulio novelių rinkinys *Žirgeliai padebesiais*, išėjęs Vokietijoje 1948 metais, taigi prieš pat mums paliekant ne tik tėvynės, bet ir Europos krantus“². Toliau panašiu stiliumi perpasakojami apsakymų siužetai – ir viskas. Jokių įžvalgų. Apžvalgos pabaigoje Šilbajoris reziūuoja: „Daug kas Tarulio novelėse primena Čechovą, ypač „Simas Kurkulgis ir kiti“. Bet Čechovas neturėjo paruoštų teorijų gyvenimo menkystei aiškinti, o Tarulis turi ir aiškina, filosofuoja, kiekvienai progai atėjus, panašiai kaip Maksimas Gorkis“. Neneigsime, kad „Simas Kurkulgis ir kiti“ primena Čechovą, bet ne mažiau jis primena ir Franzą Kafką, t. y. vaizduojamoji kontoros ir gyvenimo aplinka yra slogi, sapniška, tarsi pusiau realybė, kurioje Čechovas ir Gorkis nėra antipodai. „Žirgeliai padebesiais“ (ne visas rinkinys, o pats apsakymas) nėra paprasti kaimo buitės vaizdeliai, savo implikacijomis jie panašūs į Modesto Musorgskio „Parodos paveikslėlius“, kai šis vaikšto po mirusio draugo parodą, apžiūrinėja jo paveikslus, o vėliau kiekvienam jų sukuria po improvizaciją. „Mažasis burtininkas“, „Sidabrinis laikrodis“. „Paveikslas po stiklu“ (!), „Motušės pyragas“ – tai stilingas, grakštus Tarulio atsisveikinimo gestas netikėtai išslydusiam iš po kojų gimtajam kraštui. Kad šį Tarulio prozos šedevrą pavadintum paprastais „kaimo buitės vaizdeliais“, reikia skaityti užmerktomis arba užrištomis akimis.

Taruliui rūpėjo pirmapradis žmogaus sąlytis su Motina Žeme³, vitalinė žmogaus energija, sąmonės impulsai. Šiuo požiūriu jo kūryba turi sąsają su Davido Herberto Lawrence'o (Deivido Herberto Lorenco) proza. Sąmonės impulsų prasiveržimas itin stiprus „Kunigo Mamerto pamoksle“. Šilbajoris juos, kaip ir visa kita Tarulio kūryboje, interpretuoja elementariai, buitiskai.

¹ LLTI, BR, F1-5961.

² Lietuvių literatūra svetur, 1945–1967. – Chicago, 1968. – P. 216. Tikėtina, kad Kubilius XX amžiaus literatūroje *Žirgelius padebesiais* pavadino „kaimo buitės novelių rinkiniu“ paveiktas Šilbajorio retorikos. Apsakymų „Simas Kurkulgis ir kiti“, „Įvykiai verandoje“ veiksmas vyksta mieste.

³ Tai itin ryšku apsakymuose „Pavasario ižas“ ir „Raudona dovana“. Troškimas sugrįžti į Motinos Žemės įsčias – mito poetinė tema. Šį sąmoningą žmogaus norą Michelis Tournier (Mišelis Turnje) metaforiškai aprašo romane *Penktadienis, arba Ramiojo vandenyno limbai*.

Mariaus Ivaškevičiaus romanas *Istorija nuo debesies* sulaukė teigiamų kritikos atsiliepimų, o tai rodo, kad pagaliau atėjo ir Tarulio *Vilniaus rūbo* suvokimo metas, nes Ivaškevičius savo romane daugeliu atvejų seka Tarulio romano poetika.

Ketindamas siųsti romano rankraštį per Atlantą¹, Tarulis rašė:

Suprask, kad jaučiuos, kaip mergina pirmą naktį griešydama. Pirmas gi romaniūkštis. Darbo įdėjau nesuskaitomai daug ir valandų, ir energijos. Tai jaudina mane, lyg dar būčia koks jaunuolis. Tema irgi savotiška. Kaip ten bus taip, o dar nieko panašaus mūsų raštijoje dar nebuvo. Užsimojau smarkiai, o kaip išeina, tai pats pamatysi. [...] Iš karto žemai lenkiuos, pasirengęs prašyti, kad globotum taip pat ir mano rankraštį. Nes turiu savotišką ir nepataisomą būdą. Kai skaitau, tai seku prasnę, o nepastebiu ženklų. Galės būti tuo žvilgsniu vietų, į kurias prašomas esi kreipti savo dėmesį. Bet dar noriu atkreipti paties žvilgsnį į tai, kad mūsų literatūrinė kalba pasidarė bent kiek dirbtinė, atitraukta nuo gyvenimo, tad kiek padžiūvus, nesultinga. Iš anksto nusistatęs ir pasiryžęs kai kuriose vietose vartoji ir vadinamas atgyvenas. Juk kalboje mes visi jas vartojam, o knygoje pasidarom labai „sarmatlyvi“. Žinoma, ne reikalo persūdyti būtų nepateisinama. Bet dialoguose, kur tokios atgyvenos dažnai pabudina charakterį, jau ne tokios ir „trefnos“ turėtų būti.

O dar. Šioks toks kontroversiškas turinys, kaip jau rašiau yra. Tik noriu Patį įtikinti, jog nieko nedarau lengvapėdiškai, tik dėl tos kontroversijos. Ką gali daryti, kad kartais taip išeina ir, anot to, iš dainos žodžio neišmesi...

Apie bendradarbiavimą su manim rimta kalba bus tik baigus šį mano vargą. Turiu ir apysakų, ir šiaip raštų. Kartą Kizniui parodžiau tas pelkes raštų, tai ir jis nustebo anuo gausumu. Kai išjungiau savo širdį iš visų kitų interesų, tai pasidarė taip, kad lyg būčia dabar rašytojas.²

Kitame Barėno laiške užklaustas apie romaną Tarulis 1965 m. rugsėjo 23 dienos laišku atsakė:

Romanas? Gatavas. Šią savaitę permesiu per Atlantą, kad patektų į Tavo, Balandėli, baltas rankas. Pirmu kart taip plačiai užsimojęs, turėjau vargo ir buvau įklimpęs iki ausų. Rankraštis jau prieš tris mėnesius buvo baigtas. O po to prasidėjo skaitymas. Skaičiau nesuskaitomą skaičių kartų! (Tai bent stilius, Tu pasakysi.) Ale be juokų. Reikėjo skaityti, negalėjau skubėti. Jaučiu šiokią tokią atsakomybę prieš visus, o labiausiai prieš patį save. Beskaitinėdamas, rasdavau kas taisytina, vėl perrašinėjau. Baigiu skaityt, numetu. Atsimenu, kad dar ten ir ten „skylė“. Lopau. Darbas prakeikimo vertas. Pasidariau pusiau lignonis. Su kuo kalbu, kur einu, o ten pakaušyje verda vis tie patys vaizdai, dialogai. Gali įsivaizdinti, kaip džiaugsiuos, kai viską galutinai numesiu. Dėl rankraščio, siųsdamas dar parašysiu atskirai. Pačiam broliškai tikiu ir nuo visos širdies maldauju, globok tą mano sušiktą kūdikėlį!

Pirminis romano pavadinimas buvo „Švento Stanislovo ploščius“, bet jis neįtikino dogmatiškiems Nidos knygų klubo nariams, todėl Barėnas prašė autorių sugalvoti naują. Tarulis j tai: „Pačiam nepatinka, tai sakyk kodėl? Argumentuok. Kodėl manai, kad knygos vardo pavadinimas būtų tiesiog

¹ Amerikoje Tarulis troško nuo tarp tenykščių lietuvių įsivyravusios klerikalinės atmosferos. Neaišku – ar su jaunaisiais „Santaros-Šviesos“ liberaliais nepalaikė ryšių, ar būta kokio nesutarimo, tačiau gavęs iš Kazimiero Barėno, Nidos knygų klubo atstovo, pasiūlymą bendradarbiauti *Pradalėje* ir, jei turi, siųsti ką iš savo kūrybos, išsyk (1965.III.29) atsiliepė: „Jūsų godotino leidinio negavau. Laukiu, skaitysiu ir, jeigu nori, savo nuomonę pranešiu, jeigu tokia nuomonė jums bent kiek verta dėmesio. Tik jau šiandien galiu pasakyti, kad nepritariu „agrikultūrinio“ stiliaus literatūrinių raštų leidiniams. Ar tik jie nepaseno, ar ne laikas būtų surasti ką naujesnio? [...]“

Toliau gi, apie savo darbą. Padėtis tokia, kad jau ateinantį mėnesį visą romaniūkštį turi gauti. Liko perrašyti vos apie 60 puslapių. Nu, dar reikia palikti laiko dar paskaitymui. Žinai, toks skaitymas irgi laiko paima.“ (LLTI, BR, F1-5946).

² LLTI, BR, F1-5946.

„išganingas“? Nesu įsimylėjęs, bet pripažįstu gerą tradiciją, kad geriausia knygai tinka daiktinis pavadinimas. Ne miglos, kaip – upės į rytus, upės į vakarus, ar – išėjusiems negrįžti ir pan. Nežinau apie [ką] čia kalbama. Ar nepatinka pats žodis „ploščius“? Apie tai mes su Kizniu kalbėjom. Ir jo, ir mano nuomonės sutinka, kad pavadinime dėl imliųjų sąskambių – gali būti pakenčiamas. Nesu užsispyręs, jeigu mane įtikintum, tai svarstyčiau. Tik jau nepakeščiau miglos. Atsimink, jog ketverius metus dirbau, o mano gyvenime tai jau baisus laiko tarpas. Man nesvarbu, kas ką sakys, ir neturiu jokios baimės dėl priekaištų, o bet kokios kalbos nebus kenksmingos.“ Patikintas, kad pavadinimas nepatinka ne asmeniškai jam, Barėnui, o knygų klubo nariams, Tarulis atsakė: „Mane įtikinai tuo vienu pasakymu, kad Jūsų knygos klubo nariai nepasirengę priimti tokiu, kaip dabar pavadinimu knygos. Tad jokių ginčų nelieka. Tik bėda, kad greitosiomis neverta per galvą persiversti. Vienoje vietoje Tilvytis parašė: Galvoju... nieko gero ir galvoje. Turiu numatęs, betgi dar neskubu. Kai reikės apsisostim. Štai keli projektai: Pasaka iš Vilniaus, Vėl Vilniaus pasaka, arba tiesiog – Vilniaus Pasaka... ir tiek! O gal dar kas nors pasitaikys, kai bus galutinės krikštynos.“ Siūlydamas Barėnui šiuos romano pavadinimus, Tarulis sykiu norėjo paaiškinti ir knygos prasmę, nes laiško pradžia tokia: „Buvau parašęs pačiam piktoką laišką, bet razumnai padariau, neišsiunčiau ir dabar iš naujo rašau. Buvau manęs argumentuoti dėl knygūkštės vardo. Nereikia, matau, kad nereikia. Tik tiek pasakysiu, kad iš kai kurių Paties pasakymų jaučiama, jog skaitei maža laiko turėdamas. Aš pats visai kitos nuomonės dėl tos šventos religijos. Ten jos išniekinimo ir su žiburiu nerasi. O jeigu užsiminti apie kontroversijas, tai jos galėtų būti įžiūrimos kai kur kitur. Vedlūgos yla juk kiaurai perduria mūsų istorijos ištus storus šimtmečius. Argi ne?“ Kiekviename laiške Barėno raginamas parinkti romanui pavadinimą, Tarulis galop ryžtasi: „Tegu jau bus taip“ – „Vilnius laimina“. Bet po kelių dienų vėl rašo laišką: „Klausyk, galvojau tas dienas, vėl galvojau, pergalvojau ir sau pačiam koktu pasidarė. Supranti, man ne visai patinka tas vardas, kurį pasiunčiau.

Jeigu vėlu, tai velniai nemato. Bet jeigu dar kaip nors galėsi, iškeisk ir bus galutinai: –
Vilniaus Rūbas.

Romanui labiau tiks Vilniaus Rūbas. O tas laiminimas daug silpniau skamba. Meldžiu, kiek galiu švelniausia prašau ir prašinėju – dar kartą gyvenime būk geras man pasimetusiam ir nusiminusiam. Jeigu tik galėsi, tai dėkosiu ir dėkosiu.“

Kai Barėnas gavo šį laišką, jau buvo sulaužyta 10 lankų, padaryti antraštiniai puslapiai, bet dar niekas neišspausdinta, tad knygos pavadinimą pavyko pakeisti. Kitame laiške Tarulis siūlė naują – „Šventojo apsiaustas“, bet buvo vėlu. „Gailiuos iš tiesų ir nuoširdžiai, kad jau nebespėjome pakeisti vardo į Šventojo apsiaustą. Gal jis būtų ir dar geresnis buvęs. Gailiuos, nes žinau, kaip sunku surasti knygai gerą vardą ir kiek tam ieškojimui reikia laiko. Bet ką gi dabar bepadarysi! Man varomoji jėga puvo ir Paties pareikštas pageidavimas įmanomai greičiau išspausdinti“¹, – atrašė Barėnas.

Romano „kontroversijos“ ir naujo Tarulio žodžio („nieko panašaus mūsų raštijoje dar nebuvo“) kritika, kaip ir tikėjosi Barėnas², nesuprato. Visiems rašiusiems romanas pasirodė be galo ištęstas, nuotaika statiška, veiksmas – lėtas šliaužimas. Laiške Augustinui Griciui (1967.I.18) Tarulis rašė: „Recenzijos manęs nejaudina, žinau kaip jos suadytos ir kokie recenzentų pasinešimai. Ypač mano kaimynai – klerikalai piktybiniai aprašinėja. Nu, skaitytojai nuoširdesni ir kai kas net sako dėkui, nors

---

¹ LLTI, BR, F1-5929.

² Teisindamasis dėl to, kad teks keisti romano pavadinimą, rašė: „Dėl knygos vardo pasakiau, ką galvoju ir kodėl galvoju. Bet knyga yra Tarulio ir jam priklauso paskutinis žodis. Skaičiau, rodos, gerai (dabar skaitau antrą kartą. Jau su pieštuku rankoje, ruošdamas spaustuvei), bet apskritai neradau jokių kontroversijų, kurios galėtų gąsdinti. O kai turėjau galvoje mūsiškį šventai nekaltą (dažnai ir šventai kaltą) skaitytoją, tai ir pradėjau kalbą dėl knygos vardo. Vilnius – taip, amžiai – taip, poezija – taip; bet kiek mes čia šiandien turime visokių kritikų, kurie, kaip sakoma, pajėgtų plačiu žvilgsniu apmesti viską? Jiems viskas prasidės maždaug nuo tos vietos, kai Vedluga pradeda ieškoti žirklių.“ (LLTI, BR, F1-5929).

ir visai būtų nepažįstamas, asmeniškai. Knyga turi pasisekimo įvairios sluosniuos. Net laiškais sveikina“¹.

Kritikams nepatiko Tarulio mėgavimasis sinonimais, o tai yra *Vilniaus rūbo* poetikos esmė (kartojimas būdingas pirmąstei elementariausiai poezijai). Kitas esminis šio romano poetikos bruožas – psichologinis paralelizmas. Gamtos objektai, kaip ir „laukiniame mąstyme“, fetišizuojami, per juos reiškiami vidinė subjekto būseną. Kitaip tariant: kiekviena kokio nors panašumo pagrindu kilusi asociacija gali tiesiogiai pavirsti esminio ir mistinio ryšio suvokimu. Stengiamasi suvokti daikto esmę, įminti jo paslaptį:

*Pastoviausi akmenys. Nežinomais keliais ir neaiškiais būdais į šį skardžių gausiai prigriuvo ir pririedėjo didžiulių apskritų akmenų. Akmenys įsmego į žemę, guli, tuli, laukia, samanomis rudai apžėlę. Gali spėti, jog kiekvienas akmuo turi nuosavą, neprastesnę, kaip koks senovės karalius, biografiją. Ne be reikalo dabar šie akmenys visi apskriti. Reikia suprasti, kad tokio apskritimo per metus, per kitus nepadarysi. Ne! Tuo gi tarpu akmenys smurkso po savo parudavusiom samanom, gal atsimenta tuos gražius laikus, kai jie linksmi riedėjo savo dabar jau užmirštu keliu. O šiandien nurimo. Ar ilgam nurimo? Kas pasakys? Gal bus laikai, kai jie vėl susitars riedėti. Įtartinai tylūs šie seni šelmiai! Guli tyčia prisimerkę. Ar jie tik neapgaudinėja šiuosyk pasimetusio Vedlūgos? Tylėdami ir nuo pašalinių akių slėpdamies, pilni seneliško išdidumo, tie akmenys gal jau rengiasi, gal savuoju papratimu vis nudelsdami, ne metais, o šimtmečiais gyvendami, gal jau numato vėl pradėti, vėl pajudėti? Bet kas juos žino, ką sau vieni, tiek daug laiko turėdami, pamažu sugalvos? Vedlūga tik žvairomis į juos dirstelėjo ir praėjo pro tuos niekam nerūpimus akmenis, kuriuos ir jis pats užmirš, kai tik nuo jų atsitrauks.*²

Romane, vieno recenzento pastebėjimu, „užfiksuojamas kiekvienas personažo žingsnis, kiekvienas judesys, kiekviena mintis“³. Tarulis mokėjo meistriškai kurti įtikinantį žmogaus išgyvenimų bei nuotaikų vaizdą, naudodamasis iš esmės tik vizualinio ir akustinio pasaulio aprašymu, – teigia Zalatorius. Jis ieškojo tokių kodų (situacijų, poelgių, judesių, žvilgsnių, mimikų, užuominų, pauzių), iš kurių skaitytojas pats pamatytų turtingą žmogaus emocijų kaitą⁴. Taruliui, kaip visiems modernistams, svarbu buvo ne fiksuoti situacijas ar gvildinti charakterius, o užčiuopti naują psichologinę materiją.

Vytautas A. Jonynas, pasiūlęs *Vilniaus rūbą* vertinti mitopoetiniu aspektu, pats, atrodo, perskaitė jį vos ne kaip tradicinį, nors Tarulis jau pirmais romano žodžiais įveda skaitytoją į legendos, pasakos, mito pasaulį:

Vilnius.

Miestas per pasaką pradėtas.

Šimtmečiais čia plūdo žmonės, nenutrūkstamai čia slinko ištisos gentys ir margos padermės, nebijodamos neramaus ir dažnai klastingai mainančio savo paviršių miesto, kurs, lyg žaltys pavasariais, savo odą vis dailiai atnaujindavo.

Na, jeigu kas nors tik vieną kartą patekdavo į Vilnių, ar jis šioks, ar kitoks, o vis tiek įmirkdavo į vilnietišumą ir greitai pasidarydavo panašus į savo kaimyną – vilnietį, lygiai kaip anasai kaimynas buvo panašus į jį patį. Palengva ir neprieštaraudami, bendru pasinešimu tie visi vilniečiai suaugdavo, susiglaudindavo ir sutepdavo savitarpyje, bendrosios, juos apjungiančios būklės poveikyje. Jie ištaiso ir

¹ LLTI, BR, F1-5950.

² Tarulis P. *Vilniaus rūbas*. Nida, New York-London. – 1965. – P. 440.

³ Cit. iš: Jonynas V. A. Kiti nepriklausomybės amžininkai beletristai // Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990. – P. 298.

⁴ Zalatorius A. Ar skaitysime Tarulį // Tarulis P. *Gyvas stebuklas* – V., 1993. – P. 5.

išlygina, rodos nesuderinamus ypatumus ir skirtumus, įgauna tokias vilnietiškas savybes, kurios anksčiau jiems nebuvo būdingos. O kai Vilniaus laikas riedėjo ir riedėjo, lyg tasai žirnelis nuo kalvos, tai ilgainiui jie patys pamatė, kad jau yra, jau patapo vilniečiais iki gyvo kaulo!

Iš amžių gilumos išliko savotiška ir niekur nesutinkama vilniečio povyza. Ir jeigu taip atsitiko, jeigu prie tavęs kartą prilipo tariamasis „vilnietškumas“, tai būk tikras – taip ir pasilik, kol gyvas būsi ir šioje žemėje gyvensi. Tai jau baigta ir amen!

Nuo legendinės, retoriškai pakylėtos tonacijos, pagarbinęs Vilnių – pasakų miestą. Tarulis pereina prie ironizuojančio kalbėjimo, vaizduodamas margus turgaus „paveikslėlius“. Turgaus minioje „išnyra“ Vedlūga. „Jo amžius pasviro neaiškiamе dienovidyje, kai sunku metus suskaityti: nežinai kiek jau gyventa, ir neaišku, kiek dar liko šioje žemėje plavinėti. Atėjo toks laikas, kai žmogui atrodo, kad Jis laikosi vietoje: nesensta ir net, kai nori, gali savo amžių sumeluoti.

Šitoks Vedlūga.

Toks, sakytum, ungurys, šmėkšterės šešėliu, akimirkoje išsiraitys ir dings neaiškiamе dumble nesusekamai. Jam rūpi, kad į jį niekas nežiūrėtų. Todėl jis lengvai, kaip virbalas į kisielių, slenka minioje, neaišku, ar sava valia, ar tos neramos minios šen ir ten nešiojamas, neva miniai pasiduodamas, pasisuka, kur tirščiau ir daugiau ermyderio“ (p. 30).

Vedlūga turi pikareskinio romano herojaus – šelmio ir apgaviko – bruožų, kilęs iš žemiausių visuomenės sluoksnių, nori patekti į aukštesnius. Tai gyvenimo artistas, šventadieniškas tipas iš prigimties, bet socialine padėtimi – batsiuvio gizelis: „Vedlūga yra Vilniaus gatvės vaikas ir moka per lazduotę peršokti ir pro siaurą plyšį pralįsti“ (p. 38). Tačiau jis nėra lietuviškas Ostapo Benderio variantas. Romanas „kontroversinis“, ir Vedlūgos misija jame nevienaprasmė. Realistiniame pasakojimo plane *Vilniaus rūbo* siužetas atrodo avantiūrinis, o Vedlūga – paprastas šarlatanas, pavogęs iš bažnyčios švento Stanislovo apsiaustą, perėjęs demarkacijos liniją ir pardavinėjęs apsiausto skutelius kaip „stebuklus“ – relikvijas tol, kol jį galiausiai, jau praturtėjusį ir tapusį provincijos damų salono pažiba, suėmė policija ir grąžino atgal. Kreipiant dėmesį tik į fabulą, bet ne į pasakojimo prasmę, romanas atrodo kaip į 500 puslapių ištįsusi novelė. (Taip jį vertino Bronys Raila, Titas Alga, Kęstutis Keblys ir kiti.) Viskas nušvinta kitaip, vertinant jį simboliu lygmeniu. Vedlūgos yla duria per ištįsus storus mūsų istorijos šimtmečius, šventas Stanislovas – Lietuvos globėjas¹, o jo apsiausto skiaučių kaip „stebuklų“ pardavinėjimas yra bandymas sumiesčionėjusiai Lietuvos visuomenei įpiršti Vilniaus – pasakų miesto – dvasią. Kodėl rašiusieji apie šį romaną neatkreipė dėmesio į tokias (jų nuomone – nereikšmingas?) detales: Vedlūga, vogdamas šventojo apsiaustą, nekerpa jo žirkklėmis, o „daužo“ (šventųjų statulos bažnyčiose nėra aprengtos kokia nors tekstiline materija, tik nudažytos), per demarkacijos liniją Vedlūga nešasi tik „sumanymą“ ir kt.?

Vilniaus rūbas, Jonyno manymu, tam tikra prasme yra Petro Cvirkos *Frank Kruk* variantas, tik Cvirkos amerikoną vietiniai „šuleriai“ paleidžia ubagais, o Tarulio romane visuomenė vaizduojama ne taip tendencingai. Net jei ir taip skaitytume *Vilniaus rūbą* (kaip tradicinį, nuosekliais siužetiniais ryšiais sumegztą romaną), Pranas Krukelis tėra suktas, be jokios fantazijos žmogėnas, o Vedlūga – „vilenciukas“ su išmone, „šuleris“. Ar Pranui Krukeliui būtų šovusi galvon tokia fantastiška idėja – pardavinėti švento Stanislovo apsiausto skutelius kaip „stebuklus“ – relikvijas? Prototipo lietuvių literatūroje Vedlūga neturi. Artimiausias savo dvasia personažas jam – Elifonsas Džindžeris Sylaba Bakneris iš Gavelio *Vilniaus džiaz*o: neeilinių sugebėjimų „šuleris“ (panorėjęs stiklo šukę įpirštų kaip „stebuklą“).

¹ Krikščioniškosios ikonografijos žodynas. – V., 1997.

Mitologinėje tradicijoje labai svarbus ribos peržengimo, jos įveikimo topas. Durys, langas, slenkstis, pertvara yra riba, padalijusi erdvę į du skirtingos vertės pasaulius. Magnus Etana Kondroto romane *Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą* pakastas „ant ribos“, po savo lūšnos slenksčiu, o durų ir lango įvaizdžiai aprašomi kaip universalūs simboliai – jiems skiriama po skirsnį. *Vilniaus rūbe* gana ryškiai atskiriama profaniška turgaus, miesto ir sakrali bažnyčios erdvė. „Jau koks neraliuotas tasai Vilniaus laikas, kaip jis piktai čia aplinkui siaučia, net perkūnijomis griaudžia, miestui neleidamas nei pailsėti, nei nusiraminti, bet gi čia, kai prisiartina prie šios bažnyčios mūrų, atlyžta, pasidaro nedrąsus ir nesiryžta smelktis į vidų. Taip jau yra, kad ši bažnyčia toli nuo visko, kas aplinkui kasdien dedasi“ (p. 44). Peržengiant ribą Vedlūgos psichinė būseną iš euforinės keičiasi į disforinę ir atvirkščiai. Vienas svarbiausių romano įvaizdžių – durų rankena. „...vis būdavo taip, kad Vedlūga dar nepasiekė durų rankenos, o jau drąsa nuo jo pasitraukė. Jis nusiminęs tuojau pajausdavo, kad jo veide ta pati pataikavimo ir kvailo klusnumo išraiška, kaip drumzlinos išrūgos puodynės paviršiuje, plauko per jo veidą. Ir jo tas veidas pasidarė toksai pat, kaip prieš metus, kaip prieš dvejus, kai jis čia buvo atėjęs“ (p. 60). Išeinant pro dėdės zakristijono, „lėtai vėžlinančio senio“, duris, Vedlūgą apima euforija. Jis „maloniai paima į delną išklebusią durų rankeną, kurią tiek daug kartų neramus vis sučiupdavo bėdoje“ (p. 74). Rašiusieji apie *Vilniaus rūbą*, be kita ko, pastebėjo, jog romano pabaigoje Vedlūgai trobos durims atidaryti tenka net trylika puslapių. Gal nuo to ir reikėtų pradėti vertinant šį romaną? Ir išskelti tai ne kaip trūkumą, o kaip meninį principą, kurio Tarulis nuosekliai laikėsi.

Vygantas Šiukščius, „Ar skaitysime Tarulį“, *Metai* 1999, rugpjūtis-rugsėjis, 8–9, p. 104–112.